

Umělecká migrace a Giovanni Domenico Lucchese prizmatem účetního deníku (předmluva)

Účetní deníky či registry výdajů a příjmů skýtají málokdy naději na zábavné a kratochvilné počtení. Sotva by kdo očekával, že bychom něco zpravidla tak nudného jako něčí záznamy plateb mohli brát do rukou dobrovolně, a nadto s úmyslem se pobavit a snad se i něco současně dozvědět. Cožpak ale takový účetní deník někoho z poloviny 17. století? Chodil takový předek dnešního Švýcara, který žil v raném novověku v malé obci u Luganského jezera, nakupovat? Co pořizoval a jak často chodil na trh? Co se vůbec dalo koupit? Za co utrácel své peníze? Jak často si mohl dovolit nové boty, nebo jak velký výdaj představovalo pořízení nové výbavy do domácnosti nebo cesta do Vídně? Takový ošuntělý a přes tři sta let starý účetní deník nám může rozevřít nový a již dávno zapomenutý svět a ukázat nám, jak se po materiální stránce vedlo jednomu z předků dnešních obyvatel Ticina.

Muž, do jehož domácnosti nám umožní tato kniha „nahlédnout“, se jmenoval Giovanni Domenico Lucchese (1612–1686/1687) a většinu života zůstal spojen se svou rodnou obcí Melide na břehu Luganského jezera. Jeho *Libro delli Dinari*, dochované v soukromém majetku,¹ podává o svém majiteli obraz činorodého, podnikavého muže, který neustále něco kupoval, přeprodoval, stavěl, pronajímal pozemky, investoval peníze, půjčoval na úrok či zaměstnával sousedy na sezónní práce... Čile brázdil po báře Luganského jezera a za život uskutečnil několik dlouhých cest do Vídně. Tu koupil čtvrtku telete, jindy prodal koně, nechal si postavit větší loď, často řešil něco u notáře, staral se o rodinu... Zkrátka prizmatem účetního deníku se Giovanni Domenico Lucchese jeví jako všestranný podnikatel zaobstarávající nemalé hospodářství.

Pro záalpské dějiny umění však není jméno Giovanniho Domenica Luccheseho zcela neznámé.² Tento muž je doložený jako štukatér ve Vídni a v dalších lokalitách po boku svého slavného a úspěšného bratra, císařského dvorního inženýra a architekta Filiberta Luccheseho (1606–1666). Přitom v účetním deníku Giovanniho Domenica se slovo štuk nebo cokoli s tím spojené neobjevuje byt' jedinkrát! A deník ostatně neposkytuje ani jakékoli jiné indicie, z nichž by bylo možné vyčíst, které profesi se jeho původní majitel věnoval. Giovanni Domenico Lucchese však patřil k tisícům umělců, uměleckých řemeslníků a řemeslníků z relativně malé oblasti kolem Luganského jezera a blízkých území dnešního Ticina a Lombardie, kteří nejpozději od pozdního středověku migrovali po staletí za prací do nejrůznějších částí Evropy, a dokonce i části Asie. Lidé z těchto krajů se dlouhodobou činností, staletým předáváním zkušeností z generace na generaci a vybroušením technologických a řemeslných postupů se stali mistry a specialisty v řadě uměleckořemeslných a uměleckých odvětví. Nejednalo se o solitérní migraci výjimečných umělců, ale o fenomén evropského rozměru, o pěstovanou a rozvíjenou tradici, na niž vesměs vědomě navazovaly další generace architektů, stavitelů, malířů, štukatérů, sochařů i obyčejných zedníků, kameníků a dalších uměleckých řemeslníků.

¹ *Libro delli Dinari* koupil aktuální vlastník u jednoho luganského obchodníka starožitnostmi, kam se deník dostal z Fondo Lucchini, una famiglia illustre di Gentilino. Předchozí provenience dokumentu není známa.

² Za znalost Giovanniho Domenica Luccheseho vděčíme studiím Petra Fidler, srov. Fidler 1996, s. 233–234. – Fidler 1990, s. 95, 146, 211. – Fidler 2015, s. 145, 147, 157, 163, 189. – Rovněž však Liechtenstein 1947, s. 67, 162. – Zapletalová 2016.

Předností umělců a uměleckých řemeslníků od lombardsko-ticinských jezer, z nichž literatura reflektuje obvykle jen ty nejvýznamnější,³ byla jejich skvělá organizace práce, mimořádná schopnost spolupracovat a flexibilně „dodávat“ v potřebné kvantitě na evropské stavby nejpozději od pozdního středověku ze svých řad muže žádaných profesí a specializací. Mistři především z jižní části dnešního Ticina a přilehlých oblastí fungovali jako svého druhu volné, raně novověké korporace s nadnárodní působností, které dokázaly realizovat projekty – jakkoli po etapách při postupném angažování jednotlivých mistrů – od návrhů přes výstavbu až po jejich výzdobu. Tento fenomén kolektivní umělecké migrace obyvatel mnoha vesnic uvedené oblasti se podstatným způsobem podílel na formování stavebních a uměleckých památek mnoha částí Evropy.

Pro mistry od lombardsko-ticinských jezer bylo příznačné, že až na výjimky zůstali spjati po celý život s rodným krajem představovaným obvykle rodnou vesnicí a jejím bezprostředním okolím. Své rodiny zanechávali vesměs doma, zasílali jim peníze na živobytí a sami se vraceli z rozličných koutů Evropy v závislosti na ekonomických možnostech, zakázkách a dalších okolnostech, ve frekvenci jednou za několik let. Cestování a příležitostné návraty domů byly důležité i pro inovace, byť je třeba si uvědomit, že umělecká síla mistrů z oblasti jezer, pomineme-li špičkové umělce, tkvěla více v technologické brilanci při značném setrvávání na tradičních a osvědčených stylistických formách. Díky živým stykům a úzkým rodinným a přátelským vazbám mezi jednotlivými umělci a uměleckými řemeslníky, kteří se navraceli domů a zase z něj vycházeli do jiných míst Evropy, hrálo dnešní Ticino roli určitého centra, z něhož umělci odnášeli zprostředkované znalosti jiných krajů zase do třetích oblastí. Tradice byla založena na jednoduché, ale velmi efektivní generační soustavě předávání staletými vycizelovaných zkušeností v oblasti technologie tvorby štukových dekorací, soch, nástěnných maleb, tvoření architektonických plánů nebo opracování kamene a dalších materiálů.

Základními pilíři evropského úspěchu umělců od Luganského jezera a blízkých krajů byla mimořádná schopnost jejich adaptace, přizpůsobování technologií různým místním materiálům a dobrá vnitřní organizovanost, díky níž se jim dařilo pronikat na pracovní trh celé Evropy a získávat zakázky stavebního sektoru, a s tím provázané práce na umělecké výzdobě. Pro tyto schopnosti dosahovali mistři vysoké míry konkurenceschopnosti. Vedle flexibility a ochoty přizpůsobovat se byla důležitým faktorem při zprostředkování a získávání zakázek vnitřní komunikace a vzájemná informovanost, díky kterým si *mastri* dávali vědět na značné vzdálenosti napříč Evropou o skýtajících se pracovních příležitostech. Pracovní síla se přelévávala v závislosti na aktuální poptávce. Základním předpokladem k tomu, aby tento systém mohl být funkční a úspěšný, byla soudržnost a vnitřní provázanost jednotlivců. A mimo jiné i o těchto aspektech vypovídá *Libro delli Dinari*.

³ Z bohaté literatury o umělecké migraci např. Oldelli 1807. – Bertolotti 1885. – Chiesa 1928. – Guidi 1932. – Simona 1933. – Donati 1936. – Brentani 1937–1963. – Lienhard-Riva 1945. – Arslan 1959. – Martinola 1963. – Arslan 1964. – Martinola 1964. – Cheda 1991. – Pfister 1994. Velkým badatelským a edičním počinem byla knižní řada *Artisti dei laghi* (Pedrini Stanga 1994. – Colombo – Coppa 1997. – Bartoletti – Damiani Cabrini 1997. – Morandotti 2000. – Agustoni – Bianchi 2002). Pro oblast Vídně je zásadní práce Fidler 1990. – Fidler 2015. Z česky psané literatury např. Preiss 1986. – Zapletalová 2019. Pro přehled recentnější bibliografie, která čítá desítky zásadních textů, odkazujeme na syntetičtější práce, např. Damiani Cabrini 2000, s. 289–312 (zde další odkazy na bibliografii).

Giovanni Domenico Lucchese (1612–1686/1687) byl jedním z příslušníků významné rodiny Lucchesů pocházející původně z Pambia a usazené částečně později v nedalekém Melide na břehu Luganského jezera. Rod Lucchesů dal společnosti mnoho výtečných architektů, ale také mistrů spřízněných uměleckých a stavebních profesí, kteří nejpozději od poloviny 16. století působili po několik generací na řadě míst Evropy, zejména v Praze, v Innsbrucku, ve Vídni a na dalších místech dnešní České republiky, Rakouska a Slovenska.⁴ Giovanni Domenico, jenž pracoval jako štukatérský mistr, patřil dosud k méně poznaným členům rodu⁵ a v uměleckohistorických textech byl znám především jako mladší bratr Filiberta Luccheseho (1606–1666), klíčové osobnosti středoevropské architektury kolem poloviny 17. století.

Filiberto Lucchese pracoval od čtyřicátých let 17. století do své smrti na jaře 1666 pro nejvýznamnější objednavatele v oblasti Vídně, Dolního Rakouska, Uher a Moravy.⁶ Postupně se vypracoval na pozici císařského dvorního inženýra a architekta ve Vídni a s jeho jménem je spojeno zejména využití tzv. planimetrismu při koncipování fasád, které pracuje s architektonickými prvky vytvářejícími plošné odstupňování prvků. Filiberto projektoval paláce, kostely a další stavby pro nejvýznamnější šlechtice z řad světských i církevních objednavatelů ve střední Evropě. Vybudoval si v Záalpi kolem sebe síť kvalitních spolupracovníků rozličných profesí a řemesel, jež mu umožňovala realizovat takřka na klíč rozsáhlé stavební projekty od plánů až po nejjemnější výzdobu interiérů štuky a nástěnnými malbami. Většina těchto mužů spolupracujících s Filibertem Luccheseem pocházela z Melide, z nedalekého Bissone a dalších obcí v oblasti lombardsko-ticinských jezer. Řada z nich byla spojena s Filibertem či jinak navzájem různými pokrevní pouty, kmotrovskými a jinými přátelskými vazbami. Vytvářeli svého druhu poměrně rozsáhlou síť spolupracovníků, která přinášela benefity nejen umělcům a mistrům samotným, ale měla své výhody rovněž pro mecenáše a investory.

Giovanni Domenico Lucchese se podílel jako štukatér na stavebních a uměleckých podnicích svého bratra Filiberta. V jeho životě se střídala období, jež trávil v rodném Melide péčí o majetek a rodinu, a roky, které pobýval v Záalpi, kde vypomáhal bratrovi. Účetní deník, jenž pokrývá roky 1648–1670, poskytuje unikátní pramen hned z několika hledisek. Umožňuje nám především poznat blíže životní osudy Giovanniho Domenica Luccheseho a jeho rodiny. Dává nám však i nahlédnout dovnitř spletité komunity lidí z okruhu bratrů Luccheseových, Filibertova blízkého spolupracovníka a nástupce Giovanniho Pietra Tencally (1629–1702), bravurního freskaře Carpofoara Tencally (1623–1685), olomouckého, brněnského a kroměřížského kanovníka Giovanniho Pietra Petrucciho st. (okolo 1622–1659), notáře Andrey Antoniniho (1606 – post 1676) a mnoha dalších obyvatel vesnic ležících na březích Luganského jezera.

Účetní deník odhaluje běžné denní výdaje za potraviny, občasná útraty za ošacení, vybavení domácnosti, nákupy nemovitostí, medikamenty a felčary, notáře, faráře, školné za děti, platby námezdním dělníkům, příjmy z nájmu, prodeje koňů, úroky a pestré škály dalších aktivit.

⁴ K činnosti starších příslušníků rodu Lucchese srov. především Winter 1909, s. 57, 59. – Thieme-Becker 1928, sv. XXIII, s. 436–437. – C. T. [Celestino Trezzini], in: DHBS, 4. sv., 1928, s. 559. – Crivelli 1970, s. 63. – Šmrha 1976, s. 173. – Tschennett 1998, zejm. s. 17–26. – PV [Pavel Vlček], Lucchese, Giovanni, in: Vlček 2004, s. 377–378. – Bigger 2008, s. 828. – Calderari 2008b.

⁵ K dosavadní literatuře o Giovannim Domenicovi Luccheseovi srov. pozn. 2.

⁶ Za poznání životních a uměleckých osudů a díla Filiberta Luccheseho vděčíme nejvíce Petru Fidlerovi. K činnosti Filiberta Luccheseho především Thieme-Becker 1928, sv. XXIII, s. 436–437. – Richter 1935, s. 27–44. – Lienhard-Riva 1945, s. 234–236. – Kitlitschka 1967. – Fidler 1988, s. 177–198. – Fidler 1990. – Fidler 1995. – Fidler 2015, zejm. s. 145–212. – Zapletalová 2016b, s. 247–257, 328. – Fidler 2019. – Kroupa 2019. Poznámka k Fidler 2015: jedná se o rozšířenou jazykovou mutaci habilitačního spisu autora. Jelikož habilitační spis z roku 1990 není běžně a jednoduše přístupný odborné veřejnosti, budeme v této knize citovat s určitými výjimkami pouze slovenský rozšířený překlad (Fidler 2015).

Zaznamenává početné cesty v regionu, ale také data odjezdů a příjezdů dlouhých výprav za prací do Vídně a zpátky domů. V neposlední řadě dokumentuje mnoho drobných půjček v rámci komunity, rozličné příhody, oslavy a sňatky... Díky tomuto pestrému a jen zdánlivě na první pohled nezáživnému výčtu všemožných položek v účetním deníku se pootevírá svět běžných obyvatel Melide, Lugana, Bissone, Campione a dalších obcí v polovině 17. století a jejich sousedských vztahů, který umožňuje učinit si představu o každodennosti života těchto lidí. Současně odhaluje síť osobních, někdy dokonce pokrevních vazeb, které pojily oba bratry Lucchesovy s dalšími spolupracovníky ze Zaalpí. Má tak i určitou vypovídací hodnotu při studiu umělecké migrace umělců od Luganského jezera v daném období obecně.⁷

Luccheseho účetní deník ukazuje rovněž na míru všestrannosti a podnikavosti jednoho z těchto uměleckých migrantů. Portfolio ekonomických aktivit bratří Lucchesových bylo evidentně značně komplexní a neomezovalo se pouze na příjmy z uměleckého a stavebního sektoru. Na rozdíl od mnoha jiných patřili bratři Lucchesové k ekonomicky dobře situovaným mistrům. *Libro delli Dinari* společně s testamenty a posmrtným inventářem majetku Giovanniho Domenica Luccheseho dokumentuje různé šperky, zlaté prsteny s diamanty, gemy, zlaté řetězy, šaty z damašku, někdy s krajkami či zlatými dekoracemi, a přirozeně i řadu knih, grafických listů a kreseb. Tyto položky, které by zřejmě málokdo čekal v 17. století v některém z domů Melide, ostře kontrastují s množstvím zcela obyčejných věcí každodenní potřeby, prochozených bot, pánví a hrnců, starého oblečení, a dokonce i obyčejných hader, jež jsou evidovány se stejnou pečlivostí. Z účetního deníku i posmrtného inventáře majetku Giovanniho Domenica Luccheseho, který obsahoval bezesporu mnoho věcí po movitém a úspěšném bratru architektovi, číší respekt k sebemenšímu majetku a nepolevující úsilí o jeho rozmnožování a hmotné zabezpečení vlastní existence i budoucnosti rodiny a potomků.

Předkládaná publikace přináší kompletní transliteraci *Libro delli Dinari* opatřenou vysvětlujícími poznámkami a komentáři týkajícími se zejména uváděných osob, míst, událostí a jazykových jevů. Edici deníku doprovázejí čtyři studie, v nichž se jejich autoři pokusili rekonstruovat a interpretovat rozličné aspekty ze života tohoto štukatéra z hlediska historického, socioekonomického, umělecko-historického, dějin každodennosti i z pohledu lingvistického. Jana Zapletalová díky analýze účetního deníku a dalších archivních dokumentů nabízí obraz životních a pracovních osudů Giovanniho Domenica Luccheseho, jeho rodiny a všednodenních starostí. Nastiňuje rozsah záalpské umělecké sítě jeho bratra Filíberta, v jejímž rámci Giovanni Domenico v některých letech pracoval. Marino Viganò se zaměřil na posouzení a interpretaci ekonomické situace Giovanniho Domenica, jeho movitého a nemovitého majetku, finančních transakcí, analýzu výdajů i posmrtného inventáře jeho věcí. Štukatér si značil své komentáře k jednotlivým položkám příjmů a výdajů v italštině pro svou interní potřebu, a používal proto běžný jazyk s řadou nářečních výrazů. Sotva by se nadál, že jeho zápisky budou jednou podrobeny jazykovému rozboru a poskytnou vděčný materiál pro poznání jazykové kultury a dialektů dnešního Ticina, jak to učinila ve svém příspěvku Giovanna Ceccarelli. Knihu doplňují rozmanité aparáty, které zahrnují jak genealogické stromy pojednávaných rodů, tak přepisy vybraných dokumentů týkajících se především rodiny Lucchesů.

Jana Zapletalová

⁷ V Melide se dochoval, rovněž v soukromém majetku, kapesní deník Castelli, jenž rovněž obsahuje, jakkoli pouze okrajově, určité záznamy o platbách. Pokrývá léta 1660–1687. Jeho autora, který pocházel bezpochyby z rodu Castelli a vykonával patrně profesi štukatéra a/nebo malíře, se identifikovat zatím nepodařilo. Srov. Ortelli-Taroni 2004, s. 59–64.